

### 5.5. Електронні платіжні системи: правовий статус та нормативно-правове забезпечення

Основною категорією, яка має бути проаналізована під час розгляду фінансово-правових аспектів господарських операцій у сфері електронної торгівлі, є поняття «електронних грошей», які слід відрізнити від кредитних карток, які працюють за іншою схемою. Електронні гроші зберігаються у вигляді файлів, або зашифрованих записів на диску системи, причому використовувати такий платіжний засіб можна, не відкриваючи рахунок у банку, на відміну від платіжних (кредитних) карток. Електронні гроші виконують функції звичайного платіжного засобу за товари і послуги, за їхньою допомогою поповнюються рахунки на мобільному телефоні, сплачуються комунальні послуги, супутникове та кабельне телебачення, послуги інтернет-провайдерів.

Запровадження у процесах електронного бізнесу електронних грошей з економічної точки зору має ряд переваг, зокрема, банк:

- отримує на депонент реальні безготівкові або готівкові гроші, що забезпечують емісію електронних грошей;
- отримує відсотки за обслуговування;
- отримує можливість здійснювати певні операції із «залишками».

Щодо економічних інтересів клієнта, то, крім переваг здійснення розрахунків по картках, він отримує можливість здійснювати операції анонімно, не маючи фактично великих сум готівкою<sup>594</sup>.

Повертаючись до осмислення теоретичних положень, що стосуються обігу електронних грошей, необхідно зазначити думку Н. Дмитрика про те, що в понятті «електронні гроші» термін «гроші» або «готівка» умовний, тобто у вигляді матеріальних банкнот або монет електронні гроші не існують. Матеріальне їх втілення існує в двох можливих видах:

- цифрова готівка, що зберігається на смарт-картах;
- цифрова готівка, що зберігається в спеціальних сферах даних на жорсткому диску<sup>595</sup>.

---

<sup>594</sup> Дмитрик Н. Платежные инструменты. URL : [www.russianlaw.net/law/doc/a143.htm](http://www.russianlaw.net/law/doc/a143.htm)

<sup>595</sup> Там само.

Це твердження автора ще раз підтверджує той факт, що більшість наукових публікацій у сфері обігу електронних грошей мають технологічний характер та характеризуються відсутністю наукових доробок вчених-економістів, юристів.

У сучасних умовах процеси ціноутворення, комерційні розрахунки, розрахунково-платіжні відносини, інвестиційна діяльність набули електронної форми і стали складовою електронного бізнесу, що здійснюється з використанням «електронних грошей». Ускладнення і розширення ринкових відносин, що охопили всі сфери життя людей, з одного боку, та поява могутніх неринкових факторів впливу на економіку – з іншого, поставили перед грошовим товаром нові, ще складніші вимоги<sup>596</sup>.

По-перше, грошовий товар повинен легко відтворюватись у будь-яких обсягах відповідно до зростаючих масштабів суспільного виробництва й обігу.

По-друге, грошовий товар повинен вироблятися з мінімальними затратами, щоб мінімізувати суспільні витрати обігу, які постійно зростають у міру розширення масштабів виробництва та обміну і спричиненого цим збільшення маси грошей в обігу.

По-третє, сама вартість грошей в умовах державного втручання в економічне життя суспільства повинна бути гнучкою, сприйнятливою до державного регулювання.

На думку М. І. Савлука, такі вимоги не міг задовольнити жодний товар – продукт людської праці, навіть благородні метали.

Очевидно, все це можна пояснити тим, що сутність грошей змінюється адекватно змінам характеру суспільних відносин, в яких вони функціонують. Тому для визначення сутності електронних грошей необхідно з'ясувати питання про їх походження, про причини, що зумовлюють виникнення та існування в економічному житті суспільства. Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що впродовж століть гроші існували у вигляді повноцінних грошей та знаків вартості.

Повноцінні гроші – гроші, у яких номінальна вартість відповідає реальній вартості металу, з якого вони зроблені<sup>597</sup>. Знаки вартості –

---

<sup>596</sup> Гроші та кредит : підручник. М. І. Савлук та ін. К. : Либідь, 1992. 331 с.

<sup>597</sup> Александрова М. М., Маслова С. О. Гроші. Фінанси. Кредит : навчально-методичний посібник. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Київ : ЦУЛ, 2002. 236 с.

гроші, номінальна вартість яких вище реальної, тобто витраченої на їх виробництво суспільної праці<sup>598</sup>. Гроші, що функціонують як знаки вартості, є двох видів: металеві та паперові знаки вартості.

На нашу думку, електронні гроші є результатом генезису паперових знаків вартості, оскільки об'єктивна можливість паперових і електронних грошей зумовлена особливостями функції грошей як засобу обігу, коли гроші є моментальним посередником в русі товарів.

Це підтверджується поглядами М. М. Александрової та С. О. Маслової, які визначили електронні гроші, як результат розвитку кредитних грошей – одного із видів паперових платіжних інструментів.

Пояснення досить просте. Кредитні гроші виникають із розвитком товарного виробництва, коли виникає можливість здійснювати купівлю-продаж з розстрочкою платежу. Їх поява пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де гроші виступають зобов'язанням продавця, які повинні бути погашені у заздалегідь встановлений термін<sup>599</sup>. Попередниками електронних грошей були такі види кредитних грошей: векселі, чеки, банкноти, кредитні картки.

Вище зазначалося значення електронних грошей як одного з елементів в структурі будь-якої платіжної системи. Проте поза увагою залишилися питання щодо характеристики вже існуючих систем та їх наукове осмислення.

На сьогодні у сфері використання електронних платіжних систем часто використовують класифікацію на системи – аналоги готівки і системи – аналоги чеків. Розподіл електронних платіжних систем на дві групи здійснено в 1996–1998 роках. Проте сьогодні деякі фахівці використовують класифікацію, що за критерій використовує механізм здійснення електронних платежів.

Так виокремлюють модель систем депонованих сум (аналог електронних монет, кредитних карт і готівки). Системи депонованих сум дозволяють користувачам звантажувати платіжні засоби з їх банківських рахунків на смарт-карти (пристрої, в яких електронним чином на вбудованому чіпі закодована сума) або РС-файли. У разі здійснення покупки за допомогою таких інструментів спочатку відбувається перевірка наявності на них необхідної суми, потім ця сума

---

<sup>598</sup> Александрова М. М., Маслоva С. О. Гроші. Фінанси. Кредит : навчально-методичний посібник. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : ЦУЛ, 2002. 236 с.

<sup>599</sup> Там само.

віднімається від поточного залишку покупця і додається до депонованої суми «постачальника».

Смарт-карти мають додаткові переваги: портативність, можливість здійснювати покупки і поповнювати «рахунок» як по мережі, так і в off-line, аутентифікація за допомогою унікального «цифрового підпису», що генерується при кожному використуванні, тощо. Прикладами є: CommonElectronicPurseSpecification (CEPS), EuropeanElectronicPurse (EEP), Mondex, Proton, VisaCash, WorldPay.

РС-файли депонують грошові суми безпосередньо на персональному комп'ютерному пристрої (комп'ютері, телевізійній приставці, PDA) в зашифрованому файлі, захищеному паролем, і не вимагають спеціального апаратного забезпечення. Прикладами є: Globe ID PaymentSystem, Millicent, NetBill.

Наступною є модель систем електронних чеків: тоді як реальні чеки дещо втратили свої позиції за останні роки, електронні чеки мають широке розповсюдження, оскільки є практично повними аналогами реальних чеків, зберігаючи всі їх переваги (наприклад, вимагають обмеженої інформації про одержувача), але при цьому застосовні для електронних платежів у сфері B2B і також не потребують обов'язкового он-лайн режиму платника у момент покупки. Прикладами є: Mandate II, eCheck.

Модель систем електронних грошових транзакцій: у цій категорії звичайно набагато більше різних специфікацій, ніж у попередніх двох. Ця модель сама собою може функціонувати у вигляді декількох груп: за змістом транзакцій (кредитові, дебетові, просто запису), сферою дії (наприклад, бізнес-транзакції), видами спонсорів (банки, провайдери) і залежно від того, чи використовується в процесі транзакції посередник – банк, інший фінансовий інститут або «віртуальна організація» електронної комерції. На відміну від попередніх двох категорій, кожна з цих систем реалізує певний сценарій транзакцій, що включає обробку замовлень, платежів, інструкції, процедури і протоколи для переказу коштів між рахунками. Крім того, незважаючи на те, що ця система вимагає онлайн-режиму від платника, одержувач платежу може перебувати в офлайн (що вигідно з погляду витрат). Сюди відносять різні платіжні середовища, системи обміну електронними даними / повідомленнями, протоколи та ін. Прикладами є: BidPay, BillPoint, Q-Pass, i-Escrow, CyberCash, EDI Messages, Opening

Buying on Internet (OBI), Internet Open Trading Protocol, Java ЄС Framework.

Однією з розповсюджених у світі електронних платіжних систем на пострадянському просторі є система Web Money Transfer. 2001 року її учасниками стали більше 90 тисяч осіб, а вже 2002 – більше 192 тисяч. Вражають грошові обороти у платіжних системах. 2001 року у платіжній системі Web Money в обігу було 53,5 мільйонів WMR (еквівалент російських рублів) та майже 11 мільйонів WMZ – еквівалент доларів. Уже 2002 року обороти WMR становили 137 мільйонів, а WMZ – 58 мільйонів<sup>600</sup>.

Web Money Transfer є російською платіжною системою. Щоб стати її учасником, користувач повинен скачати безкоштовне програмне забезпечення Web Money Keeper на свій комп'ютер. Процедура встановлення програмного забезпечення на комп'ютері дуже проста і проходить під чіткими інструкціями системи. Основою безпеки Web Money є особистий пароль та індивідуальні для кожного користувача електронні ключі, які зберігаються у вказаному користувачем місці, наприклад на дискеті, і, за бажанням, можуть займати до 10 MB. Система використовує умовні рублі, долари та євро, які, відповідно, називаються WM-R, WM-Z та WM-Є. У системі можливі три типи платежів: простий переказ, переказ з протекцією та кредитний переказ. Простий використовується у випадках, коли сторони не потребують виконання особливих умов. Під час розрахунків можна вказати код протекції (пароль) та кількість днів, упродовж яких протекція має бути знята. Код протекції ви повідомляєте окремо, наприклад після отримання вами потрібного товару. Якщо впродовж певного часу код протекції отримувачем переказу не вводиться – гроші повертаються до вас. Кредитний переказ здійснюється у разі отримання товарів чи послуг у кредит, а також під час надання кредиту іншим учасникам системи.

На сьогодні в Україні функціонує електронна платіжна система з використанням електронних грошей «Інтернет. Гроші», що заснована, як зазначалося вище, на технології PayCash.

---

<sup>600</sup> Пісоцька Р. Гроші в Інтернеті. Всеукраїнська молодіжна організація «Рада молодих підприємців України». URL : [www.ukrbusiness.com.ua/index.php?pub=22](http://www.ukrbusiness.com.ua/index.php?pub=22)

Безпосередньо PayCash за своїми характеристиками багато в чому схожа на систему Web Money. Щоб стати учасником, необхідно встановити в себе на комп'ютері програму «Інтернет. Гаманець», водночас у системі буде автоматично відкритий рахунок, зв'язаний з вашим гаманцем. Під час здійснення купівлі разом з електронними грошима передається договір куплі-продажу між учасниками операції. Під час розрахунків договір автоматично підписується електронними цифровими підписами. Отже, у покупця залишається електронний документ, який підтверджує товарні зобов'язання продавця, з його електронним підписом. Грошові оберти у системі проводяться у вигляді різних системних валют. Частина з них є конвертованими в традиційні гроші, частина – демонстраційними. Система дозволяє операції з мінімальними платежами, навіть меншими одного цента та однієї копійки.

Система інтернет-розрахунків «Інтернет. Гроші» – небанківська система. Для того щоб стати користувачем системи, не потрібно відкривати рахунок у банку, не потрібно завіряти підпис, ставити печатки. Щоб платити в інтернет через систему «Інтернет. Гроші», досить здійснити кілька нескладних дій.

Процедура включення в систему «Інтернет. Гроші» передбачає використання клієнтської програми «Інтернет. Гаманець». Його особливістю є те, що він може використовуватися на різних комп'ютерах, тобто не лише на тому, на якому її проінстальовано. Обов'язковою умовою правильного функціонування програми є необхідність використовувати ту копію Гаманця, за допомогою якої було проведено останню операцію по рахунку, в протилежному випадку відбувається розсинхронізація Гаманця і подальша робота стає можливою лише після звернення до служби підтримки.

Для безпосереднього здійснення транзакцій необхідне поповнення свого рахунку. До послуг користувачів широкий вибір способів поповнення – поштовий або банківський переказ, внесення готівки, придбання попередньо оплачених карток та ін. Важливо зазначити, що система не утримує комісію за операцію зарахування грошей на рахунок. Мінімальна сума поповнення рахунку – 10 грн, максимальна – 5 000 грн.

Наступним важливим аспектом використання в електронній комерції електронних грошей є прибуток. Розглянемо можливі шляхи отримання прибутків платіжними організаціями.

Внесення грошей в «електронний гаманець» здійснюється «один до одного», а за будь-яку іншу операцію, чи це електронні платежі, чи виведення грошей із системи (готівкою або на банківський рахунок), стягуються комісійні. Так, за здійснення кожної операції (за винятком операцій з гаманцями одного користувача) Web Money бере комісійні в розмірі 0,8 % суми платежу. У будь-якому разі сума комісії становитиме не менш як 0,01 титульного знака (WM) (долари, євро, рублі чи гривні). Проте є й обмеження суми комісійних «зверху»: система не візьме з однієї операції більшу суму комісійних, ніж 50 доларів чи євро, 1 500 рублів чи 250 гривень (залежно від валюти операції)<sup>601</sup>.

Комісійні становлять першу, але не єдину статтю доходів. Друга стаття забезпечується тим, що платіжна організація, яка обслуговує цю систему, отримує у своє розпорядження цілком реальні гроші, які можуть «працювати» і давати дохід в іншій сфері, доки «електронні гроші» користувачів «обертаються» всередині системи. Перевищення «вхідного» потоку грошей (тобто грошей, які користувачі вносять у систему) над вихідним потоком (грошей, що вилучаються з системи) забезпечується тим, що внесення грошей безоплатне, а у разі їх вилучення стягуються комісійні, які цілком компенсуються зручністю й оперативністю розрахунків у мережі.

Вивчаючи електронні гроші, на нашу думку, слід зазначити, що:

- електронні гроші є результатом генезису домінуючих у суспільстві знаків вартості, результатом перетворення кредитних грошей з матеріальної в нематеріальну форму;
- можливість використання електронних грошей у процесі товарообміну, втрата вагомого значення повноцінних грошей дають підстави стверджувати, що поняття грошей взагалі має більш складний характер та сутність, що не може бути виражене навіть благородними металами;

---

<sup>601</sup> Новіков С. Віртуальні гроші: чи варто зв'язуватися? URL : [www.business.if.ua/themes/business/material.asp?folder=1984&matID=206](http://www.business.if.ua/themes/business/material.asp?folder=1984&matID=206)>

– у сучасних умовах електронні гроші набувають статусу знаків вартості з усіма належними їм функціями. Проте, що стосується функцій, то частина їх ще повною мірою відображає дію грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення.

Але необхідно зауважити, що розвиток таких форм прояву електронних грошей повинен відбуватися природно без зовнішнього втручання.

Згідно із законодавством України (стаття 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні») кошти в Україні існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках). Установа – член платіжної системи може відкривати рахунки членам та учасникам платіжної системи відповідно до правил цієї платіжної системи, погоджених із Національним банком України (стаття 7). Обробка та передача в межах України електронних та паперових документів на переказ, документів за операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів та документів на відкликання можуть здійснюватися за допомогою як внутрішньодержавних, так і міжнародних платіжних систем, що діють в Україні. Порядок діяльності платіжної системи визначається її правилами, встановленими платіжною організацією відповідної платіжної системи. Правила платіжної системи (крім внутрішньобанківських платіжних систем) повинні встановлювати організаційну структуру платіжної системи, умови членства, порядок вступу та виходу із системи, принцип виконання документів на переказ, відкликання документів на переказ, порядок вирішення спорів, управління ризиками в системі, систему страхування, систему захисту інформації, порядок проведення реконсиляції та інші положення, визначені платіжною організацією.

З метою захисту прав клієнтів у законодавстві України розміщені вимоги до правил відповідної платіжної системи, а також договорів, що укладаються між учасниками цієї платіжної системи (крім внутрішньобанківських платіжних систем), які повинні передбачати порядок врегулювання неплатоспроможності та інших випадків нездатності виконання членами платіжної системи своїх зобов'язань. Для формування та обробки документів за операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів, документів на переказ, документів на відкликання платіжних систем, а також банки повинні використо-



увати системи захисту інформації та мають право використовувати спеціальні платіжні засоби, ідентифікатори держателя спеціального платіжного засобу, програмно-технічні засоби і телекомунікаційні канали зв'язку.

Внутрішньодержавні небанківські платіжні системи мають право здійснювати діяльність, пов'язану з переказом, виключно після їх реєстрації в Національному банку України та отримання відповідного дозволу Національного банку України. Порядок реєстрації та отримання внутрішньодержавними небанківськими платіжними системами дозволу на здійснення діяльності, пов'язаної із переказом, та відкликання цього дозволу визначається Національним банком України. Членом внутрішньодержавних небанківських платіжних систем може бути банк, що має банківську ліцензію Національного банку України, а також небанківська фінансова установа, яка має ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів, і які уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи.

Спеціальний платіжний засіб може існувати у будь-якій формі на будь-якому, крім паперового, носії, що дозволяє зберігати інформацію, необхідну для ініціювання переказу. Спеціальний платіжний засіб має дозволяти ідентифікувати його держателя. Спеціальний платіжний засіб має відповідати вимогам щодо захисту інформації, передбаченим Законом про платіжні системи.

Держатель спеціального платіжного засобу зобов'язаний використовувати його відповідно до вимог законодавства України і умов договору, укладеного з емітентом, та не допускати використання спеціального платіжного засобу особами, які не мають на це права або повноважень. Торгівці, які здійснюють підприємницьку діяльність у сфері продажу товарів, громадського харчування та послуг, та які, відповідно до закону, повинні використовувати реєстратори розрахункових операцій, зобов'язані забезпечити можливість здійснення держателями спеціальних платіжних засобів розрахунків за продані товари (надані послуги) з використанням цих спеціальних платіжних засобів (як мінімум трьох міжнародних та/або внутрішньодержавних платіжних систем).

Операції з платіжними картками здійснюються з урахуванням вимог, встановлених законами України та нормативно-правовими ак-

тами Національного банку України. Платіжна картка є власністю емітента і надається ним клієнту відповідно до умов договору. Емісія платіжних карток у межах України проводиться виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи та отримали її дозвіл на виконання цих операцій (крім одно-емітентних внутрішньобанківських платіжних систем). Порядок проведення емісії платіжних карток та здійснення з ними операцій, зокрема обмеження щодо цих операцій, визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України, прийнятими на виконання вимог законів України. Вид платіжної картки, що емітується банком, тип її носія ідентифікаційних даних (магнітна смуга, мікросхема тощо), реквізити, що наносяться на неї в графічному вигляді, визначаються платіжною організацією відповідної платіжної системи, в якій ця картка застосовується. Обов'язковими реквізитами, що наносяться на платіжну картку, є реквізити, що дають змогу ідентифікувати платіжну систему та емітента. Платіжні картки внутрішньодержавних платіжних систем повинні містити ідентифікаційний номер емітента, визначений у порядку, встановленому Національним банком України. Національний банк України веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів банків – емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем.

Еквайринг у межах України здійснюється виключно юридичними особами – резидентами, що уклали договір з платіжною організацією. У межах України переказ за операціями, які ініційовані із застосуванням платіжних карток, виконується тільки у грошовій одиниці України.

Банки-резиденти, які емітують платіжні картки, не мають права укладати договори про розповсюдження емітованих ними платіжних карток з іншими суб'єктами підприємницької діяльності. Банки – члени платіжних систем, якщо це не суперечить правилам відповідної платіжної системи, можуть укладати договори з іншими банками-резидентами, що не є членами цих платіжних систем, про видачу останніми готівкових коштів за платіжними картками через власні каси або банківські автомати.

Платіжні організації небанківських платіжних систем нерезиденти можуть укладати з банками-резидентами та небанківськими фінансовими установами-резидентами угоди про розповсюдження се-

ред клієнтів таких фінансових установ платіжних карток цих систем, видачу готівкових коштів за ними, а також з торговцями про приймання ними платіжних карток цих систем для проведення розрахунків за надані ними товари чи послуги.

Розглянемо, як приклад, Національну систему масових електронних платежів (НСМЕП).

НСМЕП є внутрішньодержавною банківською багатоемітентною платіжною системою масових платежів.

Діяльність НСМЕП направлена на:

- виконання переказу коштів за операціями, що ініційовані із застосуванням платіжних карток;
- забезпечення високої безпечності, надійності, швидкості та економічної ефективності виконання операцій із застосуванням платіжних карток.

Робота НСМЕП заснована на використанні інформаційних технологій, що забезпечують формування, обробку, передачу та зберігання документів за операціями із застосуванням платіжних карток і формування відповідних документів на переказ коштів в електронній формі.

До складу НСМЕП входять: Платіжна організація, члени НСМЕП та учасники НСМЕП. Членами НСМЕП є емітенти та еквайри. До учасників НСМЕП належать: розрахунковий банк НСМЕП, Головний процесинговий центр, регіональний процесинговий центр, процесинговий центр банківського рівня, технічні еквайри (еквайрингові компанії), підприємства торгівлі та сфери послуг, держателі платіжних карток.

Необхідно зауважити, що розрахунковим банком може бути уповноважений Платіжною організацією банк-резидент або Національний банк України.

Вступ юридичної особи до НСМЕП як члена або юридичних та фізичних осіб як учасників відбувається шляхом укладання ним відповідного договору з Платіжною організацією встановленої форми.

Щодо спеціальних платіжних засобів у цій системі, то тут використовується платіжна картка НСМЕП. А під час безпосереднього проведення переказу коштів у НСМЕП використовується взаємозалік на основі клірингу.

У НСМЕП картки за типами поділяють на платіжні та службові.

Залежно від правил та вимог до оформлення платіжних операцій платіжні картки поділяють на особисті та корпоративні. Держателем особистої платіжної картки є фізична особа. Держателем корпоративної платіжної картки є довірена особа клієнта – юридичної особи або фізична особа -підприємець чи його довірена особа.

Підсумовуючи, зазначимо, що системи електронних грошей підпадають під визначення небанківських платіжних систем і підлягають регулюванню нормативно-правовими актами Національного банку України та законами України щодо фінансових послуг. Однак у законодавстві України не виокремлюється категорія «електронних коштів» та відповідних платіжних систем, що вимагає конкретизації шляхом законодавчого закріплення цього поняття і прийняття інструктивних документів щодо функціонування платіжних систем електронних грошей.